

MA'RIFIY-BIOGRAFIK ROMANCHILIK TARIXI VA BUGUNI, TARAQQIYOT VA ISTIQBOLLARI

X.SH.Jo'raqulova

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO 'TAU

1-bosqich tayanch-doktoranti

Biografiya – bir jamiyat hayotida muhim rol o‘ynagan, tarixiy burulish yasay olgan yoki unga sabab bo‘lgan insonlar, ma’lum bir sohada o‘z o‘rniga ega bo‘la olgan kishilar hayoti va faoliyatini ifoda etuvchi insoniyat bilan tengdosh bir bilim tarmog‘i deyish mumkin. Yunoncha bo‘lgan bu atama “umr tarixi”, “bitikdagi taqdir”, “hayot” ma’nolarini ifodalaydi. Avvallari tarix va tarixchilar doirasidagina o‘rin olgan biografiya, keyinchalik, zamonlar o‘tishi bilan alohida adabiy janr holiga keldi. Ma’lumki, tarix bugungacha yashagan kishilarning boshdan kechirgan voqealarini va qahramonliklarini zikr etadi. Voqeada ishtirok etgan, voqeaga sababchi bo‘lgan kishi va kishilar hayoti haqidagi hikoya hamda ma’lumotlar, bevosita hodisaning o‘zi qadar muhimdir. Hodisalar sababchisi va ishtirokchisi insonlar bo‘lganligi uchun, ularning hayoti va faoliyatini tadqiq hamda hikoya etmoq biografiyaning mavzusidir. Shuning uchun Sharq va G‘arb tarixchilarining ko‘pchiligi tarix tarmoqlari ichida biografiyaga katta ahamiyat berganlar.

Islom dunyosida biografiya avvalroq o‘z xususiyatlarini namoyon etdi. Chunki islom tarixchiligi hazrat Payg‘ambarning hayoti va faoliyati tadqiqi, ya’ni tarjimai holi bilan boshlanadi.... Bir hadisning naql etilishi atrofida zikr qilingan biografik ma’lumotlar ushbu hadis to‘g‘riligining ham dalili hisoblanadi.... Shu sababdan biografiya Islom tarixchiligida, ko‘pincha, juda muhim o‘rin tutgan, hatto o‘sha zamon ichida tarixga aloqador boshqa sohalarga ko‘ra ustunroq vaziyatga ega bo‘lgan.¹ Keyinchalik esa, biografiya boshqa fan tarmoqlari, jumladan adabiyot sohasi va uning janrlari tarkibiga qadar o‘sib kirdi. Tarixiy hodisa va jarayonlarni bayon qilishni, tarixiy shaxslar hayotini hikoya qilib berishni har qanday qalamkash eplay oladi. Ammo, qahramonining ruhiyatini, umuman ruhiy jarayonlarni ifodalash, badiiy tahlil etish har kimning ham qo‘lidan kelavermaydi. Ya’ni, Odil Yoqubov ta’biri bilan aytganda, tarixchining ishi tugagan joyda yozuvchining ishi boshlanadi. Sharq adabiyotida arabiy, forsiy tazkiralalar, manoqib-holotlar adabiy janrdagi

¹ Mustafon Eson. Tazkiradan biografiyaga. Monografiya.-T.: Mumtoz so‘z. 2012

biografiyaning ilk namunalari hisoblansa, turkiy adabiyotda bu holat Navoiy ismi bilan bog‘lanadi. G‘arb adabiyotida esa XVIII asr oxirida (rus adabiyotida Radishchevning 1789-yilda yozilgan “Fyodor Vasilevich Ushakov” romanlashtirilgan biografiyaning ilk namunalaridan) biografik asarlar adabiyot maydoniga kela boshlagan.

Inson bilan bog‘liq soha borki, biografiyaga murojaat qiladi. Adabiyotshunoslik fanida biografik metod (yondashuv), badiiy adabiyotda biografik janr bor. Jahon adabiyotida mashhur siymolar xarakterini yoritish orqali tarixiy taraqqiyot qonuniyatlari, jamiyatning ma‘naviy-ruhiy holati, o‘shish-o‘zgarishlari jarayoni ishonarli ko‘rsatib berilgan asarlar talaygina.² Bunga jahon adabiyotida “Ajoyib kishilar hayoti” turkumi ostida chop etilgan qator asarlarni misol qilishimiz mumkin. O‘zbek adabiy tanqidchiligida esa “Hamza” (L.Qayumov, 1973), “Navoiy” (A.Qayumov, 1975), “G‘afur G‘ulom” (A.Akbarov, 1974), “Hamid Olimjon” (N.Karimov, 1979), “Oybek” (N.Karimov, 1985), “Abdulla Qahhor” (O.Sharafiddinov, 1989), “Otajon Hoshimov” (O.Sharafiddinov, 1990), “Cho‘lpon” (O.Sharafiddinov, 1993), “Usmon Nosir” (N.Karimov, 1993), “Qodiriy bog‘i” (U.Normatov, 1995), “Cho‘lpon” (N.Karimov, 2003), “Badiiy asar biografiyasi” (N.Rahimjonov, 2008), “Maqsud Shayxzoda” (N.Karimov, 2010), “Hamid Olimjon” (N.Karimov, 2013), “Usmon Nosir” (N.Karimov, 2022) kabi asarlar yaratildiki, bular orqali adabiy tanqidning badiiy ijodga yaqinlashib kelayotganiga guvoh bo‘lamiz. Adabiy tanqidchilikdagi badiiy-biografik yaratishlarni janrlarga ajratish mushkul.... unda taqriz, biografik material, portret-u memuar o‘zaro birlashib, yaxlitlashib ketadi.³ Esse unsurlari yaqqol ko‘zga tashlanadi. Badiiylikdan ko‘ra ilmiylik, hujjatlilik, publitsistik ifoda tarzi bosh planda bo‘ladi. Poetikada va adabiyotshunoslikda bu hodisaga qator munaqqid va olimlar o‘zlarining turli munosabatlarini bildirganlar va hanuz bildirib kelmoqdalar. A.Rasulov va U.Rasulovalar Naim Karimovning “ma‘rifiy” va “ma‘rifiy-biografik” deb atagan romanlari janrini qat‘iy bir nom bilan belgilamaydilar. Bu turdagi romanlarni “tanqidchilikdagi romanlar” umumiy nomi ostida muhokamaga tortadilar. “Tanqidchilikdagi roman hali o‘zligini bus-butun kashf etgani yo‘q.... Tanqidchilik romanida dalil, ma‘lumot, biografiyaga oid holatlar o‘z huquqi uchun kurashadi.

² Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. –T.: Fan. 2006. B-73.

³ Rasulov A., Rasulova U. Badiiy-biografik asarlarning o‘ziga xos xususiyatlari. O‘zbek tili va adabiyoti. - T.: Fan. 2011. 4-son. B-31.

Chunki ular yozuvchi biografiyasining uzviy tomonlari”⁴ degan qarashlarni ilgari suradilar. Bu turdagi asarlarni badiiy adabiyotga emas, adabiyotshunoslik sohasiga dahldor deb hisoblaydilar.

S.Sodiq o‘zining “Ma’rifiy romanmi yo tadqiqot” maqolasida N.Karimovning “Cho‘lpon” ma’rifiy romani haqida fikr yuritib, bu asarning “fanimizni boyituvchi qimmatli tadqiqot” ekanligini yozadi. Maqola so‘ngida esa “Adabiyotshunoslik tadqiqotini ulkan olim Naim Karimov yozsin. Ma’rifiy romanni haqiqiy yozuvchi Xayriddin Sulton yaratsin”⁵ degan xulosa bildiradi. Ya’ni, N.Karimov ma’rifiy deb nomlagan romanlarini munaqqid “tadqiqot” deb belgilaydilar va bu asarni adabiyotshunoslikdagi hodisa deb baholaydilar.

I.Yoqubovning qarashlari esa quyidagicha: N.Karimov izlanishlarining nafis so‘z san’ati, badiiy ijod va uning she’r hamda badiiy nasr shakllari, Cho‘lponning adabiyot va san’atga bo‘lgan qarashlari sistemasi haqida bo‘lishi uning adabiy-estetik hodisa ekanini ko‘rsatadi... Binobarin, biz “Cho‘lpon” asarida essegga xos ayrim xususiyatlar mavjudligini e’tirof etgan holda, N.Karimov uning janrini “ma’rifiy roman” sifatida to‘g‘ri belgilagan, degan fikrdamiz.⁶

Adabiyotda janrlararo mutatsiya hodisasi o‘zini namoyon qilishda davom etar ekan, so‘nggi yillarda yaratilayotgan asarlarning janrini qat’iy belgilash oson yumush emas. Ayniqsa, biografik asarlarning. Chunki har bir ijodkorning o‘z uslubi bor. N.Karimov ma’rifiy romanlarida hujjatchilik ustunlik qilsa, N.Rahimjonovning “Badiiy asar biografiyasi”da esse unsurlari va biografik tahlil usuli yaqqol ko‘zga tashlanadi. X.Sultonning “Boburiynoma” asari badiiylashgan biografiyaning namunasi desak, Alisher Mirzoning “Kallaxonalik yigitcha” va “Musavvir” roman-dilogiyasi muallif avtobiografiyasi qalamga olingan roman-esse deya ayta olamiz. Yozuvchi – Hamid Burxonning hujjatli roman deb belgilagan “Ko‘prik” romani esa xotira va memuar asar xususiyatlarini o‘zida namoyon qilgan roman-esse sifatida adabiyot xazinasiga qo‘sha olamiz.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, roman-esse bilan ma’rifiy roman bir hodisa emas. To‘g‘ri, ma’rifiy romanlarda ham esse alomatlari bor, albatta. Lekin ma’rifiy romanlar

⁴ Rasulov A., Rasulova U. Badiiy-biografik asarlarning o‘ziga xos xususiyatlari. O‘zbek tili va adabiyoti. - T.: Fan. 2011. 4-son. B-31.

⁵ Sodiq S.Ijodning o‘ttiz lahzasi. –T.: Sharq. 2005. B-182.

⁶ Yoqubov I. Mustaqillik davri o‘zbek romanlari poetikasi. Monografiya. –T.: Nurafshon bussines. 2021. B-153.

boshdan soʻngiga qadar esse janrida yozilmaganligi, ilmiy dalillarga boyligi va bu dalillarning asoslanganligi bilan ham ajralib turadi.

V.G.Belinskiy biografik romanda: 1) toʻqimaga yoʻl qoʻyilmasligi; 2) dalillar jonli, koʻtarinki ruhda berilishi; 3) hujjatlar voqea (sahna)larni tashkil etishi; 4) oʻzaro yozishmalar dialog shaklida berilishi; 5) voqea rivoji umumiy gʻoya tomonidan boshqarib borilishi lozimligini taʼkidlaydi. (Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. –T.: Fan. 2006. B-74) Roman-esseda esa bunday talablar yoʻq, u ancha erkin va ilmiylikdan koʻra badiiylikka xosligi bilan farqlanadi.

Xulosa qilganda, romanchilikdagi esselashuv hodisasi va badiiy hodisaning ilmiylikka yaqinlashuvi jarayonida yuzaga kelgan bu tur asarlar har tomonlama chuqur oʻrganilishini kutmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Mustafon Eson. Tazkiradan biografiyaga. Monografiya.-T.: Mumtoz soʻz. 2012
2. Rasulov A. Tanqid, talqin, baholash. –T.: Fan. 2006. B-73.
3. Rasulov A., Rasulova U. Badiiy-biografik asarlarning oʻziga xos xususiyatlari. Oʻzbek tili va adabiyoti. -T.: Fan. 2011. 4-son. B-31.
4. Sodiq S.Ijodning oʻttiz lahzasi. –T.: Sharq. 2005. B-182.
5. Yoqubov I. Mustaqillik davri oʻzbek romanlari poetikasi. Monografiya. –T.: Nurafshon bussines. 2021. B-153.